

Zmiany w japońskim prawie rodzinnym jako efekt kontaktów ze światem zewnętrznym w okresie od IX do XXI wieku.

W mojej pracy postaram się przybliżyć wpływ obcych kultur prawnych (francuskiej, niemieckiej i amerykańskiej) i zmian w globalizującym się społeczeństwie na instytucje uznania dziecka, prawa do opieki (duży wpływ miała tutaj ratyfikacja konwencji haskiej z 1980 r.), małżeństwa, rozvodu czy też przysposobienia. Instytucje te przeszły ogromne zmiany w wyniku kontaktów z zewnętrznym światem, które zintensyfikowały się po otwarciu Japonii (1853, koniec polityki sakoku) na świat zachodni.

Opisu dokonam chronologicznie, począwszy od okresu Edo, charakteryzując najistotniejsze w tym okresie instytucje prawa rodzinnego, regulacje prawne dotyczące rodziny oraz ich zakres podmiotowy.

I. Ie. Tradycyjna rodzina japońska.

Ie, tradycyjny system rodzinny, charakteryzujący się trwałością, nierównością członków rodziny¹ ustępujący współcześnie rodzinie nuklearnej ma swoje źródła już w III w n.e. Wraz ze wzrostem ludności mieszkańcy wysp japońskich musieli zmienić technikę uprawy ryżu na bardziej praco i czasochłonną (wysadzanie siewek z rozsadnika) ograniczono zbieracko-łowieckie techniki zdobywania pożywienia na rzecz rolnictwa (nowa technika wymagała udziału wszystkich członków rodziny w pracach polowych). W ten sposób zaczął rodzić się rolniczy charakter japońskiej wsi.² Gospodarstwo domowe stanowiło wtedy jednostkę produkcyjną pod rządami głowy rodziny – wraz z rozwojem wsi taką samą strukturę przejęły również rodziny zajmujące się hodowlą jedwabników czy też wypalaniem węgla drzewnego (w Hansaku system Ie wśród rodzin trudniących się produkcją węgla utrzymywał się do czasów po II WŚ)³ a po nich również trudniących się innymi profesjami. Rodzina pełniła nie tylko funkcję ekonomiczną, ale również religijną i administracyjną. Do 1868 roku Ie było jedyną możliwą formą rodziny – pojęcie to różniło się oczywiście w

---

1 Formalnie zakazany w 1947 roku poprzez wprowadzenie nowej konstytucji oraz modyfikację w KC. Ie zostało zamienione wtedy na shotai, 'gospodarstwo domowe'. Demokratyczną instytucję, w której kobieta i mężczyzna mają takie same prawa.

2 Totman, s. 40-41

3 Moon, s. 1

zależności od klasy do której przynależeli domownicy⁴. Rodziny chłopskie były mniej zhierarchizowane, obowiązki wszystkich domowników były do siebie zbliżone (uprawa roli wymagała zaangażowania całej społeczności). Struktura samurajskiej rodziny była hierarchiczna, najważniejszą pozycję miał Kachou (pan domu, głowa rodziny), jego rodzice, którzy zrzekli się swojej pozycji, żona, konkubiny, pozostali krewni mieszkający w tym samym domostwie, służba oraz dzieci mające najniższą pozycję spośród wszystkich domowników.⁵ Dziedzicem był najstarszy syn - było on sukcesorem nie tylko majątku ale również prestiżu rodziny i stanowiska piastowanego przez przodka.

Struktura rodziny kupieckiej również odpowiadała rodzinie rozszerzonej, jednak obejmowała ona także osoby związane z prowadzeniem interesu- głową rodziny mógł zostać najsprawniej prowadzący interesy, a w rodzinie chłopskiej za domowników uważano wszystkich przyłączających się uprawy roli.

Rodziny, zarówno chłopskie jak i kupieckie, poza nazwiskiem miały prawo do tzw. 'yago'. Był to początkowo przydomek mający źródło w nazwie posiadłości zamieszkiwanej przez rodzinę, później również przyjmowany od miejscowości, regionu zamieszkiwania, miejsca pracy (port etc.). Miały one różne cele: dodatkowe odróżnienie wielu osób o tym samym nazwisku, podkreślenie pochodzenia, rozróżnienie wielu linii tej samej rodziny, podkreślenie tradycji cechowych, artystycznych.

Pomimo pozornego podobieństwa do chip (koreański model tradycyjnej rodziny) da się zauważyć jedną znaczną różnicę: podczas gdy w chip bardzo liczą się rodzinne więzi, zaufanie, możliwość polegania na sobie w ie podstawowym wyznacznikiem należenia do rodziny jest wpis w rejestrze. Nie zdarzało się wykluczenie z ie perspektywicznego dziedzica majątku i nazwiska w przypadku utraty zaufania przed głowę rodziny. Priorytetowe jest trwanie nazwiska, możliwość ciągłości rodu a nie indywidualne stosunki międzyludzkie.

A) Przysposobienie.

Biorąc pod uwagę specyficzny sposób dziedziczenia w rodzinach samurajskich, pierwotnie jedynym sposobem dziedziczenia była sukcesja dokonana przez najstarszego syna – w przypadku braku męskiego potomka rodowi groziło wyginięcie. W okresie Edo oznaczało to być albo nie być całej rodziny – majątek rodziny która formalnie wyginęła mógł zostać przejęty przez suwerena. Żoną samuraja mogła być jedynie kobieta z tej samej klasy społecznej, natomiast w przypadku gdy było go stać, głowa rodziny mogła również utrzymywać konkubiny. Dopiero kodyfikacja w epoce Meiji zlikwidowała stanowość społeczeństwa i umożliwiła śluby pomiędzy poszczególnymi grupami, jak

⁴ Powszechnie rozróżniano grupy takie jak samurajsko-arystokratyczna, chłopska, kupiecka i rzemieślnicza.

⁵ J. Splisgart, s. 2-4

i również śluby z obcokrajowcami. W razie braku męskich potomków pochodzących z małżeństwa istniała możliwość adoptowania dziecka konkubiny. J. De Forest przytacza znany mu przykład; rodzina lekarza nie miała potomków i jego 'dom', tzn linia jego rodziny, zagrożona była wyginięciem. Zaadoptował on więc bystrego młodzieńca z innej rodziny, w której byli liczni męscy potomkowie i zapewnił mu edukację aż do poziomu uniwersyteckiego. Zaadoptował również dziewczynę z rodziny posiadającej innych potomków i zaaranżował ślub. Sytuacja ta przypomina rzymskiego pater familias, który dba o przetrwanie swojej rodziny.

B) Małżeństwo, posag, rozwód.

Małżeństwa, urodzenia i zgony były już od czasów ritsuryō rejestrowane w specjalnych spisach ludności. W epoce Edo aż do 1872 (data pojawienia się współczesnego koseki) roku wiodącym rejestrem był shūmon ninbetsuchō, mający swój początek ok 1670 n.e.

Tylko wśród samurajów dokonywano natychmiastowej rejestracji związku – wśród niższych klas często rejestrowano związek dopiero po pojawieniu się potomstwa, małżeństwa miały formę opartą na tradycji, różniącą się w zależności od regionu i grupy społecznej. Przyczyną nierejestrowania związku jest również wymóg zgody rodziny (dla kobiet do osiągnięcia 25 lat a dla mężczyzn do 30 roku życia) bądź też sytuacja opisana przez J. De Foresta: w przypadku gdy w rodzinie było rodzeństwo, chłopiec i dziewczynka, sytuacja była jasna – to na chłopcu spoczywał obowiązek przedłużenia istnienia rodziny, natomiast dziewczyna mogła przejść do rodziny przyszłego męża. Jeśli jednak chłopak zmarł przed ślubem swojej siostry istniały dwa wyjścia – bądź to przyszły zięć godził się na przejście do rodziny swojej żony bądź to małżeństwo zostawało zawarte jedynie w ceremonii religijnej. Nie zgłaszając małżeństwa do rejestru nie dochodziło do wypisania córki z jej rodziny – nadal była ona pod pieczę ojca (jednak tylko na papierze) a jej dziecko nosiło jego nazwisko. W ten oto sposób fikcyjnie przedłużano istnienie rodu – wnuczka bądź wnuk wchodził w miejsce dziecka. Dopiero po takiej operacji formalnej można było zarejestrować związek – kolejne dzieci rodziły się już w rodzinie zięcia.

Majątek, który żona wniosła ze sobą stawał się własnością męża. Nie dotyczyło to posagu, który w przypadku rozwodu musiał zostać zwrócony. Posag stanowił niezwykle istotny element negocjacji przedślubnych – należy pamiętać, że małżeństwo w tym okresie nie stanowiło umowy pomiędzy dwoma dorosłymi osobami lecz pomiędzy rodzinami, które były podmiotami prawa. Małżonka zostawała wpisana do rejestru rodzinnego męża po uprzednim wykreśleniu z rejestru swojej rodziny. Pozycja żony była o wiele silniejsza w rodzinach chłopskich, w których to żona na równi z mężem pracowała na utrzymanie. Rozwód również różnił się w zależności od klasy do której należeli małżonkowie. W przypadku kupców, rzemieślników czy też chłopstwa rozwód był de facto

jednstronną czynnością polegającą na pisemnym odprawieniu małżonki – pomimo istnienia takiej możliwości również dla samuraja nie korzystano z niej zbyt często. Rozwód wśród rodzin wyższej klasy poprzedzony był często pertraktacjami obu stron dotyczącymi podziału majątku i opieki nad dziećmi (jednak tylko nad dziewczynkami – chłopcy zostawali automatycznie w rodzinie ojca). Rozwód często wymagał potwierdzenia drugiej stronie iż otrzymało się notyfikację o byciu odprawioną przez małżonka – było to spowodowane nierównomiernymi konsekwencjami wobec kobiety, która podjęła decyzję o ponownym małżeństwie bez dowodu notyfikacji rozvodu (obcięcie włosów, społeczna stygmatyzacja) a mężczyzny w tej samej sytuacji (w niektórych regionach nawet wygnanie).

c) Konkubinat.

Konkubinat jako powszechnie akceptowane zjawisko został potępiony dopiero przez Yukichiego Fukuzawę w 1870 roku jako forma poligamii (zarówno dzieci żony jak i konkubiny, po uznaniu przez ojca, mogły dziedziczyć nazwisko, majątek a od 1872 roku zabroniona była wszelka dyskryminacja dzieci konkubin po uznaniu ich przez ojca. Zyskały one identyczną sytuację prawną co dzieci z małżeństwa). Zjawisko takie miało dwie główne przyczyny:

- w przypadku bezpłodności żony i braku możliwości rozvodu (wydany posag i brak środków na jego zwrot), braku męskich potomków konkubina mogła zapewnić ciągłość ie
- jako że małżeństwo często było postrzegane jako umowa pomiędzy głowami rodzin konkubinat stanowił możliwość wejścia w relację z osobą atrakcyjniejszą dla mężczyzny niż jego żona

d) Planowanie rodziny a 'ume yo fuyase yo'.⁶

Aborcja (jak i również dzieciobójstwo!) była podstawowym sposobem planowania rodziny – nie tylko w kwestii liczebności ale również kolejności płci, odstępu pomiędzy dziećmi czy też ilością dzieci danej płci w rodzinie- tak praktyki te z epoki Tokugawa (1600-1868) opisują Susan Hanley i Elise Tipton. Praktyki takie były nie tylko stosowane wśród chłopstwa ale również rodzin samurajskich, co stało w sprzeczności z pronatalistyczną polityką szogunatu. Wraz z postępującą westernizacją liczny naród zaczął być postrzegany jako oznaka siły i zamożności państwa, co doprowadziło do delegalizacji aborcji w 1880 roku (stan taki trwał do 1948).

Kodyfikacja prawa.

Kodeks cywilny z r. 1898 nadawał mężczyźnie, jako głowie rodziny, pozycję górującą nad żoną i dziećmi– jako jedyny miał prawo do pozywania, przyjmowania darowizn i dysponowania majątkiem domowników. Było to pierwsza kodyfikacja i unifikacja prawa, które do tej pory było

---

⁶ Slogan z 1945 roku mający na celu zachęcenie kobiet do posiadania większej ilości dzieci ("Rodzicie! Mnóźcie się!")

bardzo zróżnicowane, zależne od klasy i oparte tylko na tradycji. Kodeks ten zawierał przełomową zmianę – ślub nie był już kontraktem zawierany przez dwie rodziny, ale kontraktem zawierany przez zainteresowane osoby.

Część IV Minpo jest efektem częściowej recepcji Kodeksu Napoleona, co jest zasługą jednego z kodyfikatorów, Gustave'a Boissonade'a (widać również wpływy draftów BGB, który wszedł w życie w 2 lata po Minpo)– uległa ona rewizji dopiero podczas amerykańskiej okupacji po II Wojnie Światowej (1948).

W wyniku tej kodyfikacji całkowicie przekształcono również słownictwo, bądź to tworząc nowe słowa odpowiadające zachodnim instytucjom prawnym bądź to nadając starym terminom nowe znaczenia.

Kodeks cywilny został ogłoszony 15 czerwca 1898 roku, wszedł on w życie 32 dni później.

Posługiwałam się tłumaczeniem z 1890 roku dokonanym przez Johna Haringtona Gubbinsa (1890, Tokio, wydawnictwo Maruya & Co.) z udziałem R. Masujimy i G. Akiyamy. Książka ta zawiera zarówno wersję anglojęzyczną jak i oryginalny tekst poszczególnych artykułów jak i krótkie wprowadzenie do ówczesnego systemu rodzinnego. Było ono niezbędne, ponieważ dotychczasowe znaczenie instytucji rodziny jak i roli głowy rodziny skrajnie różniło się od stanu prawnego. Przed Restauracją to rodzina, a nie jednostka, stanowiła podstawową jednostkę społeczeństwa. Te właśnie różnice spowodowały niemal dwuletnie opóźnienie w ogłoszeniu części kodeksu dotyczących rodziny i dziedziczenia – Kodeks Napoleona był uważany za zbyt liberalny i postępowy w tych czasach.

Kodeks cywilny nie jest jedynym istotnym źródłem prawa rodzinnego w Japonii – należy pamiętać o starszym od niego Kosekiho, prawie dotyczącym rejestrów rodzinnych. Rejestr rodzinny (Koseki) jest prowadzony osobno dla każdego i e - aby małżeństwo, uznanie ojcostwa dziecka pozamałżeńskiego bądź też adopcja stała się prawnie ważna musi zostać wpisana do rejestru. Instytucja ta powstała pod wpływem prawa chińskiego (pierwsze rejestry były tam prowadzone już ok 2000 lat p.n.e.).

Po amerykańskiej rewizji japońskie prawo rodzinne ulegało jedynie kosmetycznym zmianom, np. uwspółcześieniu języka – czy i ono ulegnie zmianom w obliczu prognozowanej na drugą dekadę XXI wieku nowelizacji japońskiego kodeksu cywilnego? Na rozważania na temat zmian w prawie rodzinnym w Japonii w XXI wieku (połączonych z nowelizacją prawa o zobowiązaniach)

zapraszam na konferencję :).

Bibliografia:

J. Splisgart, "Zmiana modelu japońskiej rodziny a sytuacja ludzi starszych" w: Kulturowe konteksty starości, Wrocław 2010

H. Nobushige, "The new Japanese civil code, as material for the study of comparative jurisprudence", Tokio 1904

J. Gubbins, "The civil code of Japan. Part II. With an introduction treating of the Japanese family system, a full index to the whole, and an appendix giving the most recent legislation on the subject". Tokio, 1899

J. E. De Becker, "The principles and practice of the civil code of Japan", Tokio 1921

J. H. De Forest, "The Japanese family", Tokio, 1899

C. Totman, "Historia Japonii", Kraków 2009

O. Moon, "Is the IE disappearing in rural Japan? The impact of tourism on a traditional Japanese Village", w: "Interpreting Japanese society" 2003, Londyn, pod redakcją J. Hendry

R. Goodman, „A child in time. Changing adoption and fostering in Japan". W; "Interpreting Japanese society" 2003, Londyn, pod redakcją J. Hendry

T. Matsukawa, "The Japanese Family between Tradition and Modernity",

C. Steenstrup, "A history of law in Japan until 1868",

Akty prawne: